

ЧОРНА В. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри

адміністративного права і процесу

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 35.078.1

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ НОРМ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

У цій науковій статті проаналізовано науково-теоретичні погляди щодо визначення правової норми. Запропоновано авторське поняття «обмежувальна норма в адміністративному праві». Виокремлено особливості обмежувальних норм в адміністративному праві.

Ключові слова: норма права, обмежувальна норма, гіпотеза, диспозиція, санкція.

В данной научной статье проанализированы научно-теоретические взгляды на определение правовой нормы. Предложено авторское понятие «ограничительная норма в административном праве». Выделены особенности ограничительных норм в административном праве.

Ключевые слова: норма права, ограничительная норма, гипотеза, диспозиция, санкция.

This scientific article analyzes scientific and theoretical views on the definition of legal norms. The author's concept "restrictive norm in administrative law" is offered. The features of restrictive norms in administrative law are singled out.

Key words: norm of law, restrictive norm, hypothesis, disposition, sanction.

Постановка проблеми. Актуальність наукового дослідження сутності, особливостей та системи обмежувальних норм в адміністративному праві зумовлена не лише теоретичним, а насамперед практичним їх значенням для подальшого розвитку сучасної юриспруденції як теоретичного, так і практичного спрямування. Перед теоретиками та практиками в галузі адміністративного права стоїть низка теоретичних та практичних проблем, розв'язання яких має здійснюватися на рівні системи права та відповідної галузі права для здійснення об'єктивного дослідження вказаної проблематики; вирішення питання про місце та роль обмежувальних норм у системі адміністративного законодавства; визначення місця обмежувальних норм у механізмі правового регулювання; з'ясування впливу обмежень на правову поведінку та свідомість суб'єктів адміністративного права.

Метою статті є визначення поняття та особливостей обмежувальної адміністративно-правової норми.

Виклад основного матеріалу. Норма адміністративного права, в якій визначено обмеження, є невід'ємним елементом механізму правового регулювання, що складається із взаємодіючих частин, які, перебуваючи в постійній взаємодії, приводять його в динамічний рух та забезпечують приведення (направлення) поведінки суб'єкта у відповідність з певними правилами. Категорія «регулювання» у перекладі визначається як «правило» (лат. *regulo*) і розуміється як упорядкування, приведення чогось у систему, у відповідність, налагоджений стан [1, с. 379]. Тоді як норма права спричиняє векторну направленість регулювання, вказує на відповідні групи суспільних відносин, які регулюють норми.

Аналіз наукових праць вітчизняних теоретиків права щодо визначення суті поняття «регулювання» дає змогу трактувати регулювання як інструмент упорядкування поведінки людей за певними правилами, як певний вимір. Основними характеристиками регулювання є збалансованість між владно-вольовим впливом на об'єкт і певними змінами у його стані, що відбуваються в просторі та часі, у взаємозв'язку з оточуючим середовищем тощо [2, с. 530; 3, с. 130–131].

Вперше механізм впливу права на суспільні відносини дослідив М.Г. Александров у праці «Право і законність у період розгорнутого будівництва комунізму» (1961) [4], визначивши взаємозв'язок права і суспільних відносин, специфічні форми та нормативний характер впливу права на суспільні відносини.

Наступним етапом дослідження механізму правового регулювання стала праця С.С. Алексєєва «Механізм правового регулювання в соціалістичній державі» (1966) [5].

В.М. Горшенев у монографії «Способи та організаційні форми правового регулювання в соціалістичному суспільстві» (1972) визначив природу та розкрив зміст правового регулювання, а також його організаційних форм [6].

На думку О.Ф. Скакун, механізм правового регулювання – це взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [7, с. 498].

Таким чином, механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання різних груп суспільних відносин, реалізації державної політики в усіх сферах суспільного життя. Правовою підставою такого регулювання є відповідна норма права, яка містить відповідні правила поведінки. Водночас відзначимо, що правове регулювання має свій механізм, тобто сукупність елементів, ефективність взаємодії яких дає можливість вести мову про ефективність останнього.

Класичного підходу до розуміння елементів (складників) механізму правового регулювання додержується більшість учених-правників, але найбільш акцентовано їх системне дослідження відображається у взаємозв'язку з правовою системою в наукових працях С.С. Алексєєва [8; 9; 10]. Він вказує, що механізм правового регулювання – «це взята в єдності система правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини» [8, с. 9]. Ним доведено, що механізм правового регулювання у єдності та узгодженості його елементів сприяє утворенню правової дійсності [8, с. 10].

Традиційно в науці теорії права виділяють чотирьохелементну систему механізму правового регулювання: юридичні норми; індивідуальні приписи застосування права (факультативний елемент); правовідносини; акти реалізації прав та обов'язків [8, с. 26–27; 11, с. 627; 12, с. 220; 1, с. 60].

О.В. Малько, М.І. Матузов, П.М. Рабінович до основних елементів механізму правового регулювання, окрім вище зазначених чотирьох елементів, відносять також юридичні факти [11, с. 627; 13, с. 147]. Згідно з поглядом П.М. Рабіновича правосвідомість, законність, інтерпретаційно-правові акти та акти застосування правових норм також входять до структури механізму правового регулювання [13, с. 147–148].

О.Ф. Скакун до механізму правового регулювання відносить такі елементи, обов'язкові на окремих його стадіях: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права і обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права [7, с. 499].

На думку С.С. Алексєєва, до елементів механізму правового регулювання слід віднести: юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, нормативні юридичні акти, правову культуру і правосвідомість. У цьому переліку наявні всі правові явища, які так чи інакше врегульовано впливають на суспільні відносини [5; 14].

А.М. Вітченко до елементів механізму правового регулювання відносить норми права різного призначення, акти застосування права і діяльність організацій та посадових осіб із втілення їх у життя [15, с. 42].

А.П. Коренев розглядає механізм адміністративно-правового регулювання як систему засобів, які впливають на відносини, та відносить до його складу: норми адміністративного права та його принципи, які виражені в законах, указах та інших нормативних актах; акти тлумачення норм адміністративного права; акти застосування норм адміністративного права; адміністративні правовідносини [16, с. 42].

Таким чином, у науковій літературі одностайно відстоюється точка зору про важливість та пріоритетність норми права як обов'язкового системоутворюючого елементу механізму правового регулювання. Норма права скоординує, вказує напрям реалізації суспільних відносин, визначає спрямованість дії всього механізму. Характер норми права вказує на позитивний чи негативний вплив на поведінку людей. Норма права може як розширити права особи, так і звужити їх у разі порушення прав іншого суб'єкта права.

У словниковій літературі під поняттям «норма» (від лат. *norma* – правило, взірць) розуміється обов'язковий порядок, якого слід дотримуватися; узаконені правила, що визначають лад, принципи побудови чогось тощо [17, с. 678].

П.М. Рабінович, досліджуючи зміст механізму правового регулювання та його елементів, зазначає, що норма права – це формально обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю. Ознаками загального характеру правової норми є те, що вона регулює групу кількісно невизначених суспільних відносин, адресована колу не персоніфікованих суб'єктів, діє в часі безперервно, не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю застосувань, її чинність припиняється, скасовується за спеціальною процедурою [18, с. 123]. Проте вважаємо, що таке трактування норми права варто застосовувати не лише до фізичних осіб суб'єктів права, але і до юридичних осіб, адже норми права є обов'язковими для всіх суб'єктів права. Водночас норми права можуть встановлювати часові межі своєї дії, а також носити не індивідуально суб'єктний характер, а групово-персоніфікований.

В.В. Копейчиков трактує поняття норма права як загальновизнане правило поведінки, яке формується державою і має загальнообов'язковий характер; норма права – це формально визнане правило поведінки; норма права – це правило поведінки загального характеру; норма права – це правило поведінки, що набуває якостей нормативності і загальнообов'язковості в чітко встановленому порядку; норма права – це правило, здійснення якого забезпечується державою [12, с. 149].

О.Ф. Скакун пропонує під нормою права розуміти загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [7, с. 275].

Водночас В.А. Бачинін з філософської точки зору відзначає, що сутності та ознакам норм права загалом притаманний позитивістський підхід. Адже позитивне право (*jus civile*) розглядається як штучне утворення цивілізації, як вияв владної волі конкретних соціальних суб'єктів, передовсім держави. Норми позитивного права, як стверджують філософи права, мають не абсолютний та універсальний, а відносний і локальний, змінний в історичному часі й соціальному просторі характер [19, с. 126–127].

У теорії держави і права під нормою права розуміється загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, встановлене і забезпечене державою, закріплене й опубліковане в офіційних актах, спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їхніх учасників [20, с. 226–228].

Ознаки норм права тісно пов'язані з суттєвими ознаками права як суспільного явища. Традиційно до ознак норми права відносять такі [21, с. 275]. Норма права закріплює міру свободи волевиявлення і поведінки людини. Філософське трактування права означає, що право є не що інше, як міра свободи. Не зважаючи на те, що право – обмеження свободи, це – благо, тому що нічим не обмежена свобода перетворюється на свою протилежність – свавілля. Згідно з філософським трактуванням права як міри свободи саме воно закріплює

межі цієї свободи в конкретних правилах поведінки [22, с. 114]. С.С. Алексєєв відзначає, що правова норма як формально-визначене правило є найближчим проявом правової реальності, її конкретності, складником цілісного правового організму [23, с. 288].

Отже, вважаємо, що **норма права** – це загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлено державою, прийняте з метою урегулювання суспільних відносин, що виникають між суб'єктами права, при цьому одних наділяючи правами, а інших обов'язками та забезпечується примусовою діяльністю держави.

Особливістю норми права, на нашу думку, є:

- являє собою загальнообов'язкове, встановлене державою правило поведінки;
- має форму державно-владного припису, який є обов'язковим для всіх людей та уособлює державну волю;
- має матеріальне вираження у вигляді декларативності в певному нормативно-правовому акті, що урегулює відповідну групу суспільних відносин та виступає як джерело права;
- може мати як правонаділяючий, так і правозвужуючий (обмежуваний) характер;
- у разі порушення норми права настає негативна реакція з боку держави, що проявляється у застосуванні заходів обмежувального характеру чи заходів відповідальності;
- дотримання норми права забезпечується шляхом застосування примусу з боку держави в особі її компетентних органів до відповідних суб'єктів, у цьому разі не має на увазі примусовий характер норм права. Самі норми права не є примусовими, тільки в разі порушення встановлених нормою правил можливий державний примус;
- надає свободу дій задля задоволення своїх законних прав;
- встановлює рамки можливої, необхідної і забороненої поведінки суб'єкта права;
- має системний, взаємоузгоджений характер, тобто норми права не мають суперечити одна одній, а суспільні відносини, які урегулює одна норма, інша не має трактувати по-іншому.

Специфічним різновидом норми права є обмежувальні норми, тобто норми, зміст яких полягає у визначенні певних обмежень, які застосовуються до того чи іншого суб'єкта права у разі порушення останнім прав контрсуб'єкта. Водночас відзначимо, що обмежувальні норми залежно від галузі права, де вони застосовуються, можуть бути різного спрямування: адміністративні, конституційні, господарські, цивільні, кримінальні, трудові. Нашим завданням є розкриття сутності та змісту адміністративно обмежувальних норм, тобто обмежувальних норм в адміністративному праві.

На нашу думку, *особливостями адміністративних обмежувальних норм є:*

- є підвидом норм права, тобто обмежувальним нормам притаманні всі особливості, що притаманні нормі права, при цьому обмежувальні норми характеризуються певними специфічними особливостями, які надають їм видового значення;
- встановлюються та санкціонуються державою в особі компетентних органів та забезпечуються як заходами адміністративного примусу, так і застосуванням різноманітних організаційних, роз'яснювальних, стимулюючих та інших заходів [24, с. 23];
- може виконувати як попереджувальний, так і запобіжний вплив;
- за порушення обмежувальних норм в адміністративному праві настає адміністративна та дисциплінарна відповідальність;
- адміністративні обмежувальні норми урегулюють відносини між фізичними та юридичними особами та між суб'єктами публічної адміністрації;
- закріплюються в нормативно-правових актах, що видаються Верховною Радою України та уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації;
- мають двосторонній характер, тобто визначають не тільки права, а й обов'язки учасників адміністративних правовідносин.

Таким чином, **обмежувальна норма в адміністративному праві** – це вид адміністративно-правової норми, що характеризується нормативною визначеністю, загальною обов'язковістю встановлення чітких правил поведінки обмежувального характеру, що чітко визначає межі належної та можливої поведінки суб'єктів адміністративного права та передбачає у разі порушення припису такої норми застосування заходів адміністративної відповідальності.

Нормативний характер адміністративно-правових обмежень дає підстави вести мову про такий вид адміністративно-правових обмежень, як залежно від структурного елемента правової норми, в якій вони закріплені. Питання визначення місця обмеження в структурі норми адміністративного права є актуальним та малодослідженим.

Список використаних джерел:

1. Комаров С.А. Общая теория государства и права: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 1998. 416 с.
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
3. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций. Изд-во Казан. ун-та, 1987. 336 с.
4. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. 271 с.
5. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 187 с.
6. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М.: Юрид. лит., 1972. 258 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. / пер. з рос. Х.: Консум, 2001. 656 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М. : Юрид. лит., 1982. Т. 2. 1982. 360 с.
9. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.
10. Алексеев С.С. Теория права. М.: Изд-во БЕК, 1994. 224 с.
11. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М.: Юрист, 1997. 672 с.
12. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 320 с.
13. Рабінович П.М. Основы загальної теорії права та держави: посіб. для студ. спец. правознавство. 2-ге вид. К., 1994. 236 с.
14. Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. Свердловск, 1972. Т. 1. 1972. 396 с.
15. Витченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура. Вопросы теории государства и права. Саратов. 1968. Вып. 1. С. 65–92.
16. Корнев А.П. Административное право России: учебник: в 3 ч. Ч. I. М.: МЮИ МВД России. Изд-во «Щит-М», 1999. 280 с.
17. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К. : Довіра, 2000. 1018 с.
18. Рабінович П.М. Основы загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид. зі змінами. К.: Атіка. 2001. 176 с.
19. Бачинін В.А. Філософія права: підруч. для юрид. спец. вищ. навч. закл. освіти / В.А. Бачинін, М.І. Панов. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 472 с.
20. Загальна теорія держави і права: підруч. / М. В. Цвік та ін.; за ред. проф. М. В. Цвіка, проф. О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 572 с.
21. Общая теория права и государства: учебник / В.В. Лазарев и др.; под ред. В.В. Лазарева. М. : Юристъ, 1996. 472 с.
22. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. та ін.; за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
23. Алексеев, С.С. Общая теория права: учеб. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 576 с.
24. Бенедик В.І. Норми адміністративно-процесуального права: канд. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», Харків, 2012. 175 с.

